

üçün ve için EDATLARI ÜZERİNE YENİ BİR DEĞERLENDİRME*

Mehmet Vefa NALBANT**

Özet

üçün ve onun bir varyantı sayılan için edatları üzerine bugüne kadar pek çok söz söylenmiş, kökeni ve yapısı hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bu sözcük sebep bildiren bir son çekim edatı olarak incelenmiş ve genellikle uç “sebeup, neden” anlamı taşıyan sözcükle ilişkilendirilmiştir. İncelememizde sebep bildiren edatların birkaç dildeki kullanımları ve anlamları incelenecek, devamında ise Türkçedeki sebep bildiren edatlarla bir karşılaştırma yapılarak üçün edatının kökü ve temel anlamı tespit edilmeye çalışılacaktır. Devam eden aşamalarda için edatı üzerine ayrı bir köken bilgisi denemesi yapılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Üçün, İçin, Edat, Son çekim edatı, Köken bilgisi

Abstract

Many things have been said so far on prepositions of üçün and için and argued several opinions about the origins and structures. üçün examined as preposition and associated with the uç “cause, reason”. Uses and meanings of cause particals examined in several language after compared with Turkish cause particals. In this way, root and meaning of the üçün have been identified. After a new etimological study was carried on için.

Key Words: üçün, için, Partical, Prepositions, Etymology

* Bu makale 4-6 Aralık 2013 tarihinde yapılan 6. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumunda sunulmuş ve aynı ad taşıyan bildirinin düzenlenmiş ve genişletilmiş hâlidir.

** Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
e-posta: vnalbant@gmail.com

0. Giriş

Benzerlik karıştırmanın en önemli nedenlerindendir ve etkisi iyi veya kötü olabilir. Aslında hiç ilgisi olmamasına rağmen, bir insanı, benzediği bir başka insan yüzünden sevebilir ya da ona baştan önyargılı olabiliriz. İnsanın bu tutumu benzer olay ve kavramlar arasında kurduğu ilginin bir sonucudur ve önceki bilgilerine dayanan zihinsel bir süreçtir. Tüm yönleriyle tanımamak karıştırmanın en önemli nedenidir ve bu durumla en çok benzeyenler söz konusu olduğunda daha sık karşılaşılır.

Canlı bir varlık olan dilin belli yapıları veya sözcükleri de yazımsal veya işlevsel benzerliklerinin bedelini karıştırılmak, etkisizleşmek veya tamamen unutulmak olarak ödeyebilirler. Çalışmamıza konu olan *için* edatı da geçirdiği macerasında önce farklılığıyla var olmuş, zaman içinde önce karışmış sonra unutulmuş ve en sonunda da kendini unutturan ikizinden intikamını alan Demir Maskeli Adam edasıyla kullanım sahasına geri dönmüştür.

1. *uçun*>*üçün* ve *için* Edatları Üzerine İleri Sürülen Görüşler

uçun ve bu edattan geliştiği var sayılan *üçün*, *içün* ve *için* edatları üzerine bugüne kadar pek çok şey söylenmiş durumdadır.

Konu hakkında ilk görüşlerden biri Gabain tarafından ileri sürülmüştür. Gabain bu edatı *uç* “nihayet, son” isminden yapılan *uçı-* “bir hedefe, bir sona erişmek” fiiline getirilen -n ekiyle yapılmış bir zarf-fiil olarak kabul eder (Korkmaz 1995: 94).

üçün'ün kökeni konusunda en çok kabul edilen görüş Zeynep Korkmaz tarafından ileri sürülmüş olup sözcüğün kökeni olarak sebep ifade eden *uç* sözcüğü gösterilmiştir. Bu köke iyelik ve vasıta hali eklerinin gelmesiyle de sözcük tamamlanmış ve sözcüğün taşıdığı “sebepl” anlamı dolayısıyla da sebep ifade eden bir edat olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu edatın *üçün* ve *için* şekilleri ise /ç/ foneminin inceltici etkisiyle ortaya çıkmıştır (Korkmaz 1995: 94-97). Yine Korkmaz'a göre (1995: 95) bu edat sebep ifade ettiği dikkate alınarak Gabain tarafından ileri sürüldüğü gibi “uç, nihayet” anlamlarındaki bir isimden değil, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinden tespit ettiği ve örnekleriyle tanıkladığı, anlamı “sebepl” olan bir başka *uç* isminden oluşmuştur.

Türk Dilinde Edatlar adlı eserinde Türkçede yer bulmuş edatları inceleyen Hacıeminoğlu, edatın kökeni üzerine ileri sürülen görüşleri sıraladıktan sonra Korkmaz'ın konuya ilişkin fikrine katıldığını belirtmektedir (Hacıeminoğlu 1992: 98).

Räsänen ise bu görüşlerden ayrılarak *uçun* edatını *iç* sözcüğüyle ilişkilendirmek yoluyla açıklamaya çalışmıştır (Räsänen 1969: 509).

Clauson, *üçün* maddesi altında ele aldığı sözcüğün kökeni ile ilgili bir bilgi vermezken, *içün*, *için* ve Yakutçada görülen *isin* şekillerini *üçün* şeklinin sapmaları olarak değerlendirir (Clauson 1972: 28). Aynı yazarın el yazmasını yayınladığı *Senglah* isimli Çağatay dönemi sözlüğünde sözcüğün “için” anlamına geldiği ve *içün* şeklinde de söylendiği belirtilmiştir (Clauson 1960: 66r / I).

Sevortyan ise sözlüğünde sözcüğe ilişkin çeşitli bilim adamlarının görüşlerini verir ve sözcüğün tüm kaynaklarda “için, uğruna, onun için, için” ve “onun yüzünden” anlamında kullandığına işaret eder. Sevortyan *üçün* edatının Yakut lehçesindeki “dikkate alarak, çünkü, rağmen” anlamlarına da değinir (Sevortyan 1974:I, 642-643).

Türk Dilinde Sontakılar adlı çalışmasında *üçün* edatını da değerlendirmesi içine alan Yong-Song Li bu edatın bütün Tarihî ve Çağdaş Türk lehçelerinde kullanıldığını belirttikten sonra, yalın durumdaki adlar ile tamlayan durumundaki adılar ile birlikte kullanıldığını işaret etmektedir. Li, bu edatın Yakutçada “-e rağmen, -se, de” anlamlarına gelmesini de dikkat çekici bulmaktadır (Li 2004: 519-531). Li, edatın kökeni ile ilgili bir görüş belirtmemekle birlikte, bu edatın *üç* isminden gelebileceği, çünkü *ç* ünsüzünün Oğuz grubu Türk lehçelerinde çekime girerken *c* şekline döndüğü yolundaki aksi görüşe katılmıştır. Li, *uçun* biçiminden *için*, *üçün*, *üçin* vb. biçimlere de geçişi bizim de katıldığımız gibi inandırıcı bulmaz. Li, benzer şekilde edatın *iç* biçiminden geliştiği yolundaki açıklamayı da yine *için* biçiminden de *üçün uçun* biçimlerinin ortaya çıkmasını inandırıcı bulmadığı için uygun görmemektedir.

Bu köken bilgisi çalışmaları bize *üçün* edatı konusunda iki farklı kök sunmaktadır. Bunlardan en çok kabul göreni *üç* ismidir (Li 2004: 519)¹. *İç* isminden bir gelişmeyi kabul eden bilim adamlarının sayısı ise son derece sınırlıdır. Acaba *için* ve *uçun* edatları aynı edatlar mıdır? Meydana çıkış ve kullanım sahaları ne olmuştur? İkili şekillerin ortaya çıktığı boy ve coğrafyalar arasında ne gibi ilişkiler vardır? Bütün bunların cevabını aşağıda kısaca vereceğimiz ve tarihî metinlerden aldığımız örneklerle açıklamaya çalışacağız:

2. Tarihî Türk Dili Alanında *uçun* > *üçün* ve *için* Edatları

Köken bakımından *üç* isminden geldiği düşünülen *uçun* edatı bu biçimiyle hiçbir Tarihî Türk dili metninde yer almamıştır. Köktürk harfli metinlerde ince sırada yer alan ünsüzlerle yazıldığından *üçün* şeklinde okunan sözcük, Arap harfli metinlerde de hiçbir ayırıcı işaret olmamasına

¹ *Üç*, Halaççadaki *hūç* şeklinden hareketle Li tarafından tasarlanmıştır.

rağmen Köktürk harfli metinlerden hareketle olsa gerek *üçün* şeklinde okunmuştur. *üçün edatının için* veya *için* şeklinde kullanımına ilişkin yaptığımız taramada, ne Köktürk ne Karahanlı ne de Harezmi Türkçesi dönemi eserlerinde bir örnek saptanamamıştır. Çağatay Türkçesi eserlerinde de bu edatın *içün* ve *için* biçimleri saptanamamıştır. Fakat *Senglah* adlı sözlükte *üçün* edatının *içün* şeklinde de sesletildiğine ilişkin bir bilgi bulunduğu yukarıda da belirtilmişti. *Senglah*'ta yer alan bu bilgiyi bir ağız bilgisi olarak değerlendirmek doğru olacaktır sanırım. Fakat Eski Oğuz Türkçesi ile Tarihî Kıpçak lehçelerinde bu şekillerin varlığına rastlanmaktadır ki, bu durum Müşterek Orta Asya Türk Lehçesi dışında kalan ağızların bir özelliği olarak dikkat çekmekte ve bu iki lehçeyi bu edatın kullanımını bakımından diğer tarihî lehçelerden ayırmaktadır.

Doğu Grubu Türk lehçelerinin söz varlığında bulunmayan *içün*, *için* biçimleri nasıl oluyor da *üçün* edatıyla aynı kökten gelebilmektedir? Bu edatlar farklı köklerden gelen ama birbirini etkileyen ayrı edatlar olabilir mi?

3. için ve üçün Edatları Ayrı Birer Edat mıdır?

Türkçede sebep bildiren edatlara bakıldığında bunların genellikle yer-yön anlamı taşıyan sözcüklerden seçildiği görülmektedir. *Dolayı*, *üze/üzere*, *yüzünden* gibi sebep bildiren edatların tümünün anlamında belirli bir yer-yön ifadesi bulunmaktadır.

Bu noktadan hareketle biz *uçun* edatı için sayın Hocamız Zeynep Korkmaz tarafından ileri sürülen *uç* “sebep” sözcüğünü değil, sebep bildiren edatların kökü olan sözcüklerin anlam yükünü de hesaba katarak *uç* “son, nihayet” kökünü temel kabul etmekteyiz. Türkçede sebep bildiren edatların yer-yön kelimeleriyle bağlantısı o kadar açıktır ki, Türkiye’de mahalli dil olarak konuşulan Arapçaya da etki etmiştir. Aslında Arapçada sebep ifade etmek için birbirinden farklı yollar ve edatlar kullanılmıştır ve bu edatlar içinde yer ve yön bildiren bir sözcük bulunmamaktadır:

1- ل . لِكَى . كَى . حَى = (diye için) muzari fiilin başına getirerek (tekileri üstün yapar, ikil ve müzekker çoğullarda nunları düşürür.) diye= ُن mazi, muzari ve emirlerin başına gelebilir:

جاء الولد ليأكل طعامًا

(Çocuk yemek yemek için geldi.)

2- ل . ل . من . من أجل (nedeniyle, den dolayı, için, sebebiyle=) isim ve mastarların başına gelir

للتكلم لسنين için, konuşmak için

3- edatsız olarak da kullanılır.

(sana saygı için,den dolayı): احْتِرَامًا لَكَ

4- اللّٰهُ غَفُورٌ لَّانْ çünkü Allah çok bağışlayandır

(<http://www.arapcaokulu.com/sebep-bildiren-ifadeler.htm>) : Çünkü sen cömertsin لَانْكَ كَرِيْمٌ

Altay dillerinden olduğu kabul edilen Japoncada da, sebep ifade eden edatların bir kısmının Türkçede olduğu gibi yer-yön ifade eden sözcüklerden yapılmış olması da Türkçenin sebep bildiren edatlarının kökenini aydınlatma bakımından bir başka kanıt olarak değerlendirilebilir.² Japoncada UE sözcüğü “üst” anlamına gelmekte, kalıp içinde kullanıldığında anlamı “için” şeklinde değişmektedir. Yine tokoro “yer” sözcüğü ile yer-yön ifade eden kara eki -Türkçedeki +garu yön eki- birlikte kullanıldığında “için” anlamına gelebilmektedir.

1. UE

A. V + 上で : FiİL(Infinitive) + UEDE

Kelime anlamı “üst”, kalıp olarak kullanıldığında “için”

P C を 買う 上で 注意し なければならない 事は 何です か?
PC ACC. satın al- için/üst dikkat et- lazım şey ne soru

Bilgisayar alırken dikkat etmemiz gereken şeyler nelerdir? (Nihongo Bunkei Jiten, 46)

Satın alma üstünde / satın alırken.

B. N + 上 (Sono Ue : şu + üst) üstelik

これは役に立つ本だし、その上うえ、値段も高くない。

This is a useful book and, what is more, it is not expensive.
(www.tangorin.com)

2. V + TOKORO KARA ところから :

Tokoro : yer (place) kara : -den dan : yerden

カボチャはカンボシアからやってきたと言われているところからその名がついたそうだ。(Nihongo Bunkei Jiten, 87).

² Japonca sebep bildiren edatlar ve kaynaklar konusunda Japonca uzmanı Sayın Zeynep Gencer'in bilgisine başvurulmuştur.

言われている-ところ-から

Söyleniyor-yer-den

“Kabağın Kamboçya’dan geldiği söylendiği için bu adı almış”
(Kamboçya’dan geldiği için bu adı aldığı söylenmektedir” değil)

Bununla birlikte Türkiye’de mahalli dil olarak kullanılan Arapçada Türkçeden bu konuda kod kopyalandığı görülmektedir. Hatay ve Siirt illerimizde mahalli olarak kullanılan Arapçada sebep ifade etmek için seçilen sözcükler o dilde yer-yön bildiren alt ve üst (taht /fevk) sözcükleridir. Aynı cümle Hatay’da konuşulan Arapçada *fevk* (üst) ismiyle sebep bildirirken Siirt’te bunun için seçilen sözcük *taht*(alt)’tir. Yani Türkçenin yer ve yön ifade eden sebep edatları bu yerel Arapçalarda kod kopyalanarak alt ve üst sözcükleriyle karşılanmıştır. Yani Türkçenin yer-yön sözcükleriyle sebep bildirme konusundaki tamamlanmış zihni süreci başka dilleri de etkileme yoluna gitmiş ve benzer süreçlerin bu mahalli dillerde de Türkçedekine benzer şekilde sonuçlanmasına yol açmıştır.

Sebep bildiren edatlar yer-yön ifade eden sözcüklerden oluşmakta bununla birlikte mahalli Arapçalarda görüldüğü gibi aynı “sebep, neden” farklı yer-yön bildiren sözcüklerle ifade edilebilmektedir. O halde *üçün*, *için*, edatları farklı köklerden mi gelişmişlerdir?

Bizce *üçün* ve *için* edatları aynı kökten gelişmiş edatlar değildir. *üçün* edatı *uç* “son, nihayet” isminden gelişmişken, *için* edatı ise “iç, iç kısım” anlamındaki başka bir kökten gelişmiştir.

DLT’de de *üçün* edatının yanında;

üçün* : Sebep ya da neden (ajl) bildiren bir edat. *Senig üçün keldim
(Dankoff, Kelly 1982-1985: 50) şeklindeki bilgi verilmiştir.

iç kelimesinden gelişen ama anlamında sebep bulundurmeyen ***için*** edatına da yer verilmiş ve;

***için* : Arasında (beyn) anlamında bir edat** (Dankoff, Kelly 1982-1985: 50) açıklaması yapılmıştır.

DLT’de yer alan *için* her ne kadar anlamında “neden, sebep” ifadesine yer verilmemiş olsa bile *için* edatının XI. yüzyıldaki varlığına ve iyelik ve vasıta hali ekinin eklenmesiyle oluşumunun bittiğine bir kanıt olarak görülmelidir. *üçün* ve *için* edatlarının farklı köklerle ama aynı şekilde oluştuğu açıkça görülmektedir. Bu durum karışmanın daha çabuk ve kolay olmasına da imkân tanımıştır.

üçün ve *için* edatlarının farklı edatlar olduğunun bir başka göstergesi, Eski Oğuz Türkçesi metinleri ile Kıpçak Türkçesi metinleri dışında *için* ve *içün* şekillerine rastlanılmamış olmasıdır. Gerçekten de yukarıda da değindiğimiz gibi Doğu Türkçesi metinlerinin hiçbirinde *üçün* şekli dışında bu edatın varyantları olduğu varsayılan şekillere rastlayamamaktayız.

Bu durumda *için* edatını Oğuz ve Kıpçak lehçelerine has sebep bildiren bir edat olarak kabul etmek doğru olmaz mı? Bizim düşüncemize göre *için* edatı XI. yüzyılda Kaşgarlı tarafından da tespit edildiği gibi var olan ve Kıpçak ve Oğuzlar'ın kullandığı bir edattı. Bu edat daha sonraki dönemlerde “neden, sebep” anlamı taşıyan *üçün* edatıyla karışmaya başlamış ve yapısal benzerliğinin de yardımıyla Kaşgarlı'nın gösterdiği anlamından uzaklaşıp “neden, sebep” anlamı ifade etmeye başlamıştır. *üçün* ve *için* edatları arasında görülen *içün* şekli bu karışma devresinin bir ürünüdür ve her iki edattan da izler taşımaktadır.

Sonuç

1. *üçün* ve *için* edatları aynı kökten gelişmiş edatlar değildir.
2. Bu edatlardan birincisinin kökü *uç* diğerinin ise *iç'tir*. Her iki edatın kökünü teşkil eden isimler yer-yön ifade etmektedir.
3. *için* edatı XI. yüzyılda kaynaklarla varlığı tespit edilmiş bir edattır. Bununla birlikte bu dönemde sebep ifadesi taşımamaktadır. Yong Son Li'nin Yakutça'da tespit ettiği ve *için* edatının “-sa, rağmen, de” anlamlarına gelmesi edatların farklı anlam yüklerine sahip olabileceklerini göstermektedir. Yani XI. yüzyılda sebep ifade etmeyen *için* edatı daha sonraki yıllarda belki de *üçün* edatının da etkisiyle “sebep” ifade etmeye başlamıştır.
4. *için* kelimesi *uçun*>*üçün* edatının etkisiyle unutulmuş ve onunla karıştırılmıştır.
5. Bu iki farklı edatın karışması bu iki edattan *için*'i en azından bir süre unutturmuştur. Fakat Türkiye Türkçesinde durum garip bir şekilde *için* edatının lehine dönmüştür.
6. *üçün* biçimindeki edat için kök olarak tasarlanan *uç* ismi doğrudur. Bununla birlikte sebep ifade eden edatların yer-yön sözcüklerinden oluştukları ve benzer zihinsel süreçlerin bu edat içinde işleyeceği dikkate alınarak -tespit edilmiş olmasına rağmen- edatın “sebep” anlamına gelen *uç* sözcüğünden değil, “uç, son” anlamına gelen ve yön ifadesi taşıyan *uç* isminden geliştiği düşünülmelidir.

KAYNAKLAR

- ATALAY, Besim, (1945). *Ettuhfetü-Üz-Zekiyye Fil-Lugat-it-Türkiye*, TDK Yay. :İstanbul.
- CLAUSON, Sir Gerard, (1960). *Senglah*, London.
- CLAUSON, Sir Gerard, (1972). *An Etymological Dictionary Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.
- DANKOFF, R., KELLY, J., (1982-85). *Compendium Of The Turkic Dialect*, Vol. I-III, Harvard University Publ.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin, (1992). *Türk Dilinde Edatlar*, MEB Yay.: İstanbul.
- KORKMAZ, Zeynep, (1995). “Uçun~üçün~için vb. Edatların Yapısı Üzerine“, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Cilt I, ss. 94-97, TDK Yay.: Ankara.
- Lİ, Yong-Song, (2004). *Türk Dillerinde Son Takılar*, Kebikeç Yay.: İstanbul.
- RÄSÄNEN, Marti, (1957). *Materialien Zur Morphologie Der Türkischen Sprachen*, Helsinki.
- SEVORTYAN, E. B. (1974-1997). *Etimolojiçeskiy Slovar' Tyurkskix Yazıkov*. I-VII, Moskva.
- TOPARLI, Recep; VURAL Hanifi vd., (2003). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yay.: Ankara.
- ÜNLÜ, Suat, (2012a). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*, Eğitim Yayınevi: Konya.
- ÜNLÜ, Suat, (2012b). *Doğu ve Batı Türkçesi Kur'an Tercümeleeri Sözlüğü*, Eğitim Yayınevi: Konya.
- ÜNLÜ, Suat, (2012c). *Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü*, Eğitim Yayınevi: Konya.
- ÜNLÜ, Suat, (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, Eğitim Yayınevi: Konya.

JAPONCA KAYNAKLAR

- 新明解国語辞典、(2005)、三省堂 (Shinmeikai Kokugo Jiten, Sanseido Co., Ltd. 2005) Açıklamalı, Örnekli Japonca Sözlük
- 日本語文型辞典、(1998)、くろしお出版 (Nihongo Bunkei Jiten, Kuroshio Publishers, 1998) Japonca Dilbilgisi Sözlüğü
- 日本語源大辞典、(2009)、小学館 (Nihon Gogen Daijiten, Shogakukan, 2009) Japonca Etimolojik Sözlük

E-KAYNAKLAR

www.tangorin.com

<http://www.arapcaokulu.com/sebep-bildiren-ifadeler.htm>